

ATENEJ I STOBEJ U LEOPARDIJEVOJ LEKTIRI

Kad je Leopardi u porodičnoj biblioteci počeo čitati i prelistavati Atenejevo djelo *Gozba učenjaka*¹, već je odlično poznao starohelenski jezik i književnost. Ne znamo tačno koje je to godine bilo, ali je vrlo vjerojatno da je Atenejevo djelo sudjelovalo u pjesnikovoj namjeri kao i u nacrtima da svoj dnevnik *Zibaldone* proširi sadržajem i stilski na sličan način. Budući da je Leopardi započeo *Zibaldone* od prilike u srpnju 1817.², a završio ga 4/XII 1832. i u njemu se često poziva na Ateneja, to je onda razumljivo da je spomenuto djelo bilo u svakom pogledu dobar poticaj a i putokaz, uz Casaubonusove napomene³, ne samo kao izbor iz djela starohelenskih pisaca nego i za uronjavanje u antičku kulturnu sferu te oslonac za neke Leopardijeve filološko-estetske anticipacije i inovacije.

U svojoj petnaestoj godini Leopardi je (1813) počeo kao autodikt učiti starohelenski jezik, a već je sljedeće godine preveo neke starohelenske pjesnike⁴, te 1815. Moshosove *Idile*, ostvario prvu verziju *Batrahomiomahije* i napisao zanimljivu raspravu *Saggio sopra gli errori popolari degli antichi*⁵.

Pjesnik je u drugom dijelu 1823. godine, izrađujući nacrt za svoje djelo *Operette morali*, i to za dvadeset prvih dijaloga i eseja, sigurno ponovo prelistavao uz druga djela antičkih pisaca spomenuto Atenejevo djelo a istodobno čitao Stobejeve ekscerpte. Potrebno je istaknuti da je od 17-XI 1822—3-V 1823. boravio u Rimu i pohađao mnoge poznate biblioteke. Tad je upoznao povjesničara Niebuhra. Osim toga, Leopardi je već bio napisao više pjesama, koje su poslije ušle u kanon njegove

---

¹ U katalogu biblioteke porodice Leopardi, koja se nalazi na istom mjestu gdje je bila u pjesnikovo vrijeme, ovako je zavedeno Atenejevo djelo: *Athenaei Deipnosophistarum libri XV, Isacus Casaubonus recensuit. Adjiiciuntur eiusdem Casauboni animadversionum in eundem auctorem libri XV (Paris 1596—1600)*.

² U *Zibaldone*-u L. na više mjesta od siječnja 1824. citira Ateneja. *Usp. Florino izd. Tutte le opere di G. L., Zibaldone, II 841, 1000, 1003—4* (tu cit. Casaubonusa i to 13/IV 1826); 1012, 6/VII 1826; 1032 (24/9 1826), a na str. 1076, 1080, 1093 i 1106 sve iz god. 1823. cit. Casaubonusa kao i u god. 1828. na str. 1172 i 1215. Na str. 1245 spominje Ateneja, ali ne cit. Casaubonusa. Na str. 1080., kad tumači riječ *ἄλλοξ*, ističe da Casaubonus nije dobro shvatio pojam te riječi.

³ *V. bilj.* pod 2.

⁴ *Usp. moju studiju: Leopardi traduttore e commentatore dei poeti greci antichi, Živa Antika, 1966, str. 317—223.*

⁵ *V. Flora cit. izd. Leopardijevih cjelokupnih djela, vol. II, str. 222—456, gdje na više mjesta Leopardi citira Ateneja: II, s. 272, 299, 396 i 997.*

lirike i predstavljaju u prvoj njegovoj lirskoj stvaralačkoj fazi karakterističan lirski zamah i domet posebnog izraza⁶.

Pjesnik je tokom 1824. godine napisao *Operette morali*⁷, pa je najvjerojatnije već 1823., poslije povratka iz Rima, preveo prema Atenejevu djelu odlomke starohelenskih komediografa, i to dva odlomka Aleksida iz Turija⁸ i po jedan Amfidov⁹ i Eubulov¹⁰, te još Arhilohov odlomak prema tekstu sačuvanom u Stobeja¹¹, jer su upravo ti odlomci¹² bili kao neka meditativna priprema prije negoli je pristupio pisanju djela *Operette morali*.

Odlomci iz komediografa kao i oni iz Semonida i Simonida¹³ u slobodnom Leopardijevu prijevodu ne izražavaju samo izravni pjesnikov odnos i misao o ljudskom životu, nego nam otkrivaju strpljivo i metodsko Leopardijevo traženje potvrde za vlastiti filozofski i poetski stav, koji susrećemo u mnogim njegovim pjesmama, a te je ispjevao prije prijevoda citiranih odlomaka starohelenskih pjesnika¹⁴, zatim u *Dijalozima i esejima* (*Operette morali*), pa na kraju u nekim pjesmama iz posljednjeg perioda svoga stvaranja, a pogotovo u *Mislima* (*Pensieri*).

Leopardi je prevedene odlomke shvatio kao samostalne cjeline. Tako ih je i preveo stvorivši svojom prijevodnom imitacijom posebne male organske lirske manifestacije, koje je kao i pjesme iz Simonidova

⁶ *Usp.* Fubinijevo izd. G. Leopardi, *Canti*, Torino 1964, str. 27 i 28, gdje je naveden redoslijed vremenskog postanka nekih Leopardijevih pjesama od 1818—1824: *All'Italia, Sopra il monumento di Dante, Per una donna inferna, Nella morte di una donna, Infinito, Alla luna, Il sogno, Ad Angelo Mai, La sera del di di festa, Alla sorella Paolina, A un vincitore nel pallone, Bruto Minore, Sogno, Vita solitaria, Alla primavera, Ultimo canto di Saffo, Inno ai patriarchi i Alla sua donna.*

⁷ *Usp.* moj prijevod toga djela pod naslovom: *Dijalozi i eseji*, izd. Zora, Zagreb 1966, str. 391, kao i studiju na kraju knjige.

⁸ *Usp.* Athen. 463 d i 123—4.

⁹ *Usp.* Athen. 563 c

¹⁰ *Usp.* Athen. 559 c.

¹¹ *Usp.* Stobaei *Anthol. libri duo posteriores, rec.* O. Hense, vol. III, Berlin 1912, str. 999.

¹² V. Fr. Moroncini, *Orere minori di G. L., ed. critica, I Poesie*, Bologna 1931: *Imitazioni dal greco* (prije objavljeno pod naslovom: *Versi morali dal greco*). Na str. 294. poslije negoli je naveo prema kritičkom autografu tzv. *Carte napoletane* po jedan odlomak od Arhiloha, dva od Aleksida iz Turija i po jedan od Amfida Atenjanina i Eubula, piše ovo. . . *di questi liberi volgarizzamenti, o, per dirla con lo stesso autore imitazioni dal greco, composte tra il 1823 e il 24', pubblicate in Scritti vari inediti (pp. 106—110) sotto il titolo: Versi morali dal greco, abbiamo autografi tra le carte napoletane: e propriamente una prima copia con moltissime correzioni e variazioni (P. X, 1) in due fogli, e una seconda copia in quattro cartine sciolte, dove l'autore ricopiò in netto 5 frammenti, che da principio eran destinati a far parte dei Canti insieme coi 2 prescelti „Ogni mondano evento e Ummana cosa, ma da ultimo furono esclusi (V. discorso proem. alla nostra ediz. dei Canti, p. XLI, XLII e nota relativa). Ricopiando, l'A. trovo modò di fare anche nella 2a copia alcune correzioni. Riproduciamo questi frammenti direttamente dagli autografi tra loro confrontati, col ricco corredo che li accompagna, correggendo alcune sviste degli primi editori. Ovdje je zgodno spomenuti da u prvoj redakciji autografa, uz odlomak Aleksida iz Turija (*Ath.* 223—4), Leopardi upućuje na Casaubonusa, kad tumači riječi *agresto* i *pevere*.*

¹³ V. moju studiju: *Semonid ili Simonid u Leopardijevoj asimilaciji, Živa Antika* 1969, str. 40. *id.*

¹⁴ *Usp. bilj.* 4.

opusu uz neke druge htio izdati 1835.¹⁵ kao dodatak svojoj zbirci *Canti*, ali ih je ipak isključio¹⁶, a ostavio samo Simonidove fragmente. Može se reći da su prijevodi odlomaka zaista izraz one meditativnosti koja je počela u pjesnikovu duhu potiskivati lirski izraz, ali ne i poetski zanos, jer je Leopardijeva proza uglavnom poetska i uvijek teži prema poeziji. Leopardi je prevodenjem osnažio svoju duhovnu atmosferu i organski je uklopio tuđa iskustva u vlastita. Njegov se patos u problematici egzistencijalnoga podjednako odražava u proznom i lirskom opusu, iako je put do stvaralačke sinteze uvijek bio raznoliko nijansiran.

I Leopardijeva kontemplativnost udružena s idiličkim lirskim naglascima kao i njegov agonistički lirizam izraženi prozno, u stihu ili u prijevodima, stalno odražavaju tendenciju da odgovore na mnoga pitanja koja čovjeku nameće njegov zagonetni bios. Opsesija misli često je jednaka opsesiji lirskog zanosa, pa tako i Leopardijevi prijevodi, bilo da ih on naziva *volgarizzamenti* ili *imitazioni*, nisu samo povijest pjesnikove duše nego i njegova srca.

Ljepote rekanatskog krajolika bile su izvor za lirsko ostvarenje većine Leopardijevih pjesama¹⁷, ali su one istovremeno i izvor pjesnikovih spoznaja o životu. Na sličan je način lektira pjesničkih djela — ovdje uzimam kao primjer citirane starohelenske pjesnike — bila poticaj za sigurnije stvaranje misaono-lirskog sustava, koji bi ostvario njegovu vlastitu odluku.

Listajući Atenejevo djelo ili čitajući djela drugih starohelenskih pisaca Leopardi je uvijek spontano tražio pravu riječ za svoj poetski ili prozni elementarni izraz, koji bi mu omogućio da što bolje izrazi svoju stvaralačku bit u procesu osjećajnosti i misaonosti.

Osjećajući ideje svoga vremena u osobnoj problematici Leopardi je tražio u nekih starohelenskih pisaca izraze bez romantičke retorike, pa je zato prevodeći neke pjesnike nastojao da ih potpuno oponaša u izražajnoj intonaciji, jer u *Zibaldonu* (1244) piše *da se bit savršena prijevoda sastoji u potpunoj i savršenoj imitaciji*. Ipak, Leopardijevu riječ *imitacija* moramo shvatiti metaforički, kad usporedimo njegove prije-

¹⁵ V. bilj. 12 i što o tome kaže najkritičniji izdavač Leopardijevih djela. Osvrnut ću se i na Donatijevo izd.: *Puerili e abbozzi vari* u izd. *Scrittori d'Italia, N. 91*, Laterza, Bari 1924, str. 251—254 na kojima on navodi uz fragmente koje citiram još odlomak komediografa Eupola, ali se na nj nisam osvrnuo, jer sam uzeo u obzir samo autograf, koji je naveo Moroncini. Donati (na str. 253 cit. izd.) kao i mnogi drugi izdavači spominje umjesto *Amfida Atenjanina* *Amfida Atenjanina*, te tako vrlo lako uvjeravaju čitaoce da uopće nisu uspoređivali izvornik s prijevodom, jer su se oslonili na *lapsus calami* u autografu, gdje je umjesto *Amfid* navedeno *Amfid*.

¹⁶ Već je 1826. Leopardi namjeravao tiskati u *Nuovo Ricoglitore* sve svoje prijevode pjesnika koji se citiraju pod naslovom *Versi morali dal greco*, ali mu to nije uspjelo, pa je poslije, osim Simonidovih odlomaka, sve druge isključio za izd. svojih *Canti* u Napulju 1835. Budući da postoje dva autografa, znači da je sam pjesnik mnogo držao do svojih *prijevoda-imitacija*, ali se je ipak na kraju bio odlučio za Simonidove odlomke. Vjerojatno zbog toga što oni predstavljaju u pravom smislu ono što je kao bitno on bio našao u drugim starohelenskim pjesnicima.

¹⁷ *Usp.* moju studiju: *Leopardijev lirski realizam, Filologija* (Zagreb), 1964, str. 145—158.

vode i izvorne tekstove. Zatim, ako se u takvoj usporedbi, kako sam već naveo, upitamo zašto je Leopardi prevodio upravo citirane pjesnike, lako ćemo odgovoriti, jer nam je poznata pjesnikova duhovna atmosfera u kojoj je ostvario svoje prijevode, ali pri tome da je isto tako za njega izvorna kao i prevedena pjesma bila *dogadaj pun promjenljivosti i da je bila bogata uzbudjenjima, vidovima, mislima i ugodjima*¹⁸. Tu se nalazi razlog zašto Leopardi nije u svojim prijevodima nikad izmijenio misaonu i lirsku intonaciju, koju je osjetio u izvorniku. On je nastojao izmijeniti metrički oblik, ali samo zato da bi izazvao lirsku sintezu koja se očitovala na razne načine naglašavajući uvijek vlastiti dublji smisao za filozofske probleme.

Ako usporedimo prvi Aleksidov odlomak (*Ath.* 463,d), s Leopardijevim prijevodom (*imitacijom*) citirajući ih jedan za drugim:¹⁹

- [οὐδέν' ἀδικοῦμεν οὐδέν.] ἄρ' <οὐκ> οἴσθ' ὅτι
τὸ καλούμενον ζῆν τοῦτο διατριβῆς χάριν
μόνον ἐστὶν ὑποκόρισμα τῆς ἀνθρωπίνης
5 μοίρας; ἐγὼ γάρ, εἰ μὲν εὔ τις ἢ κακῶς
φήσει με κρίνειν, οὐκ ἔχοιμ' ἄν <σοι> φράσαι.
ἔγνωκα γοῦν οὕτως ἐπισκοπούμενος
εἶναι μανιώδη πάντα τάνθρώπων ὄλωσ,
ἀποδημίας δὲ τυγχάνειν ἡμᾶς αἰεὶ
10 τοὺς ζῶντας, ὥσπερ εἰς πανήγυριν τινα
ἀφειμένους ἐκ τοῦ θανάτου καὶ τοῦ σκότους
εἰς τὴν διατριβὴν εἰς τὸ φῶς τε τοῦθ', ὃ δὴ
ὀρώμεν. ὃς δ' ἂν πλεῖστα γελάσῃ καὶ πῆχ
καὶ τῆς Ἀφροδίτης ἀντιλάβηται τὸν χρόνον
15 τοῦτον ὃν ἀφεῖται, κἂν τύχη γ', ἐράνου τινός,
πανηγυρίσας ἦδιστ' ἀπῆλθεν οἴκαδε.

Questa che chiaman vita sollazzevole,
oziosa, da spasso o cosa simile,
son voci che si dicono per nascondere
la vera umana sorte. Ognun s'accomodi
col suo parer; non voglio entrare in dispute;
ma per mia parte, io giudico che il vivere
sia tutto e in generale una scempiaggine.
Ciascun, da'regni morti e da le tenebre
venendo in questa luce, appunto capita,
non altrimenti che straniero ed ospite,
come dire a una festa: e chi da ridere,
mentre ch'ei vive e il può, trova più comodo;

¹⁸ Herman Fraenkel, *Wege und Formen fruehgriechischen Denskens-literarische und philosophiegeschichtliche Studien* (izd. Franz Tietze), München 1955, str. 95.

¹⁹ Izvornik citiram prema izd. *Athenaei Naucraticae Dipnosopistarum libri XV, rec. G. Kaibel, vol. I—III; Lipsiae 1887 (I et II), 1890 (III).*

più da ber, più da far l'opra di Venere,
e quattro cortesie, con miglior animo
da la festa al suo loco ha da tornarsene, —

vidimo da je Leopardi komediografov apostrofu o stvarnoj njegovoj misli, a izraženoj jasno, pretvorio u izravnu konstataciju i odmah je na početku, *tj.* u prvim stihovima varirao značenja riječi iz izvornika. Leopardi uzima da je ζῆν=βίος, a ἰποκόρησιμα = uljepšavanje pojačava riječima: *per nascondere - la vera umana sorte*. Četvrti i peti stih prevodi slobodno da bi mogao naglasiti vezu s prvim stihovima i izrazima: *non voglio entrare in dispute* daje im reljefniji naglasak, jer je riječi: εὖ i κακῶς κρίνειν jednostavno udružio brahiloški u izraz: *ognun s'accomodi|col suo parer*. Misao je ostala ista, ali je u Leopardijevoj imitaciji pregnantnija. Od šestoga stiha Leopardi izmjenjuje u kontrahiranju izraza komediografov reljefnost, jer: ἐγνωκα γοῦν οὕτως ἐπισκοπούμενος / εἶναι μανιώδη πάντα τάνθρώπων ὅλως = *Ma per mia parte, io giudico che il vivere - Sia tutto e in generale una scempiaggine* nije u skladu ni sa hvaćanjem tzv. slobodnog prijevoda. Aleksid ne veli, kako to izričito Leopardi prevodi, za život da je *ludost*, jer misli da je ipak sve što je u ljudskom životu upoznao i kako se je uvjerio, zavisno o ljudskim nerazboritim činima *nezdavo* i *puno vrto-glavosti*; ljudski su čini *μανιώδη*. Leopardi je djelomično prihvatio Aleksidovu misao, pa ju je u svojoj prijevodnoj imitaciji potpuno uskladio sa svojim osobnim gledanjem na život. Stihovi 8—15 u pjesnikovoj imitaciji dobijaju gotovo paralelan prizvuk, jer je Leopardi komediografove misli o čovjekovu hedonističkom gledanju na svijet aktualizirao i prenio na društvo svoga vremena²⁰.

Kao što je prvi Aleksidov odlomak u uskoj vezi s Leopardijevim gledanjem na život i ljude, tako i drugi pokazuje pjesnikovo naglašavanje relativnosti o gonetanju egzistencijalne zagonetke ljudskog života u njegovu prometejskom titanizmu. Taj odlomak glasi:

(*Ath.*, 123—4):

εἴτ' οὐ περίεργόν ἐστιν ἄνθρωπος φυτὸν
ὑπεναντιωτάτοις τε πλείστοις χρώμενον;
ἐρώμεν ἄλλοτρίων, παρορώμεν συγγενεῖς,
ἔχοντες οὐδὲν εὐπορούμεν τοῖς πέλας,

5 ἐράνους φέροντες οὐ φέρομεν ἄλλ' ἢ κακῶς.
τακτῆς τροφῆς δὲ τῆς καθ' ἡμέραν πάλιν
γλιχόμεθα. τὴν μὲν μᾶζαν ἴνα λευκῆ παρῆ,
ζωμὸν δὲ ταύτῃ μέλανα μηχανώμεθα,
τὸ καλὸν τε χρώμα δευσοποιῶ χρώζομεν.

10 καὶ χιόνα μὲν πίνειν παρρασκευάζομεν,
τό δ' ὄψον ἂν μὴ θερμὸν ἦ, διασύρομεν.
καὶ τὸν μὲν ὄξυν οἶνον ἐκπτύζομεν,

²⁰ *Usp.* Leopardijeve pjesme: *Sopra il monumento di Dante i Bruto Minore*.

ἐπὶ ταῖς ἀβυρτάκαισι δ' ἐκβαλλέμεν.
 οὐκοῦν τὸ πολλοῖς τῶν σοφῶν εἰρημένον,
 ἢ τὸ μὴ γενέσθαι μὲν κράτιστόν ἐστ' αἰεὶ,
 ἐπὶν γένηται δ', ὡς τάχιστ' ἔχειν τέλος.

Leopardijeva imitacija ovako izgleda:

Strana fattura è l'uom, piena d'oppositi.
 Amar chi non ci attiene, i propri offendere;
 usar da ricco e non trovarsi un obolo;
 far ben per mala guisa; e cento simili
 contrarietà. Pon mente ai cibi: è candida
 la farinata; il brodo in ch'ella naviga
 vuol esser negro. Il buon colore imbrattasi
 col finto. Hassi a ber ghiaccio; il companatico
 si vuol che fumi. Al vin che sappia d'acido
 fai bocca da baciarlo; agresto e pevere
 ti vanno al core. Insomma, se i filosofi
 l'han detto e son per dirlo, in ciò non fallano:
 nascere non si vorria, ma posto il nascere,
 s'avria, per lo migliore, a morir subito.

Usporedno analiziranje izvornika i Leopardijeve imitacije već od prvoga stiha otkriva problematiku pjesnikova stava, a tu je istu izrazio u nekim pjesmama i poslije u *Operette morali*²¹. Izvornik ima šesnaest stihova, a imitacija četrnaest, jer je Leopardi prva dva stiha izvornika reljefno kontaminirao u jedan. Zapravo, taj je stih, brahiloški izražen, izvrstan tumač pjesnikove misaonosti, a nju otkrivamo kako sam prije istaknuo ne samo u *Operette morali* (Dijalozi i eseji) nego često i u mnogim pjesmama, jer su bitni elementi Leopardijeve misaonosti u *kontradikcijama suprotnosti*. One ništa ne izražavaju što bi izravno bilo objašnjeno, već često metaforički otkrivaju pjesnikovo *tragično osjećanje života*.

Spomenuti prevedeni stih pokazuje suštinu Leopardijeve imitacije prijevoda, a na isti nam način objašnjava pjesnikov urođeni smisao za tačnu interpretaciju sadržaja same riječi, kad se prevodi iz jednog jezika u drugi; drugim riječima, uvjerava nas što se zaista može prevesti iz djela nekog pjesnika, a da se ne okrnji ili ne oskvrne prvobitna pjesnikova intencija.

Od šestog do trinaestog stiha Leopardi je prevodio na taj način što je nastojao komediografov misao približiti čitaocu svoga vremena. Od 13—16. stiha Leopardijeva je imitacija ponešto modificirana stilom njegove vlastite misaonosti, jer je poenta u 15. i 16. stihu jača nego u prijevodnoj imitaciji.

²¹ V. u *Operette morali* (Dijalozi i eseji): *Dijalog između fizičara i metafizičara, Dijalog između prirode i nekoga Islandanina, te Dijalog između Timandra i Eleandra. Dijalog Tristana i nekog prijatelja*, koji je L. napisao 1832, možda nam najbolje razotkriva pjesnikov stav u problematici gonetanja čovjekove egzistencije.

Amfidov odlomak (*Ath.* 563,c):

τί φής; σὺ ταυτὶ προσδοκᾷς πείσειν ἐμέ,
ὡς ἔστ' ἔραστῆς ὅστις ὠραῖον φιλῶν
τρόπων ἔραστῆς ἔστι, τὴν ὄψιν παρεῖς;
ἄφρων γ' ἀληθῶς. οὔτε τοῦτο πείθομαι
5 οὔθ' ὡς πένης ἀνθρώπος ἐνοχλῶν πολλάκις
τοῖς εὐποροῦσιν οὐ λαβεῖν τι βούλεται.

u Leopardijevoj imitaciji:

Tu spandi il fiato invan se questa favola
persuader mi vuoi, che sono o furono
amanti che del putto i modi e l'indole
amar senz'altro, e di maniera stolidi
che non curaro il corpo. Io son per crederlo
come s'io veggio, ponghiam caso, un povero
che spesso intorno a i ricchi si rimescola,
credo ch'ei da costor nulla desideri

uglavnom odgovara izvorniku, jer je Leopardi jedino retoričko pitanje iz izvornika: *τί φής*; proširio u cijeli jedan stih; to je sigurno učinio radi jačeg efekta. Slična retorička pitanja susrećemo u nekim njegovim pjesmama, ali su uvijek proširena u stihu, koji vidimo u ovoj pjesnikovoj imitaciji.

Odlomak iz komediografa Eubula (*Ath.* 559, c) pokazuje da je izvornik od deset stihova dobro usklađen s Leopardijevom imitacijom, koja ima dvanaest stihova:

ὦ Ζεῦ πολυτίμητ', εἴτ' ἐγὼ κακῶς ποτε
ἔρῳ γυναῖκας; νῆ Δί' ἀπολοίμην ἄρα,
πάντων ἄριστον κτημάτων. εἰ δ' ἐγένετο
κακῆ γυνὴ Μήδεια, Πηνελόπη δέ <γε>
5 μέγα πρᾶγμα'. ἔρεῖ τις ὡς Κλυταιμνήστρα κακῆ.
Ἄλκηστιν ἀντέθηκα χρηστήν. ἀλλ' ἴσως
Φαίδραν ἔρεῖ κακῶς τις. ἀλλὰ νῆ Δία
χρηστή τις ἦν μέντοι . . . τις; οἴμοι δαίλαιος,
ταχέως γέ μ' αἰ χρησταὶ γυναῖκες ἐπέλιπον,
10 τῶν δ' αὖ πονηρῶν ἔτι λέγειν πολλὰς ἔχω.

Io son contento che mi venga il canchero
pria che biasmar le donne, che son l'ottimo
di tutti i beni. Fosse pur malefica
Medea quanto si voglia, ma Penelope
fu valorosa e casta. Iniqua femmina
fu Clitennestra: a Clitennestra oppongasi
Alceste umana e pia. Diran che pessima

fosse Fedra: ma buona e commendevole
 ci ebbe una non so qual: memoria aiutami:
 chi fu? De le pregiate in men d'un attimo
 ho voto il sacco, e de le triste avanzami
 da recitar, s'io voglio, un gran catalogo.

Usporedbom odmah možemo uočiti da je Leopardi prva dva stiha slobodno preveo isključivši starohelensku religioznu invokaciju. U petom stihu izvornika riječima: ὡς Κλυταιμνήστρα κακῆ prevodilac dodaje *femmina*, a u šestom: *a Clitennestra oppongasi / Alceste umana e pia* epitet χρηστή u imitaciji dobiva šire značenje, kao što je u 4. i 5. stihu uz riječ *Penelope* izraz: μέγα πρᾶγμα preveden dvama epitetima: *valorosa e casta*. U sedmom stihu izvornika prilog: κακῶς postao je superlativ: *pessima*. Pridjev: χρηστή u 8. stihu dobiva nove varijacije u epitetima: *buona e commendevole*. Deveti nam stih bjelodano i reljefno pokazuje domet uspjele Leopardijeve prevodilačke imitacije, dok je deseti u eufemizmu kad Leopardi prevodi: πονηρός riječju: *triste* istaknut klimaks riječima: *da recitar, s'io voglio, un gran catalogo*. Poetska se otmjenost ove imitacije može bolje shvatiti ako je udružimo s nekim njegovim erotskim doživljajima sublimiranim na osebujan način, ali bez ikakve mizoginije, u prozi: *Uspomena na prvu ljuhav* iz 1817²², premda se Leopardijev erotizam poslije u nekim pjesamama, kao u pjesmi *Aspazija*, otkriva u drugom vidu.

U autografu *Carte Napoletane*²³ uz odlomke iz starohelenskih komediografa nalazi se i jedan odlomak iz Arhiloha (74 D). Fragment je sigurno zainteresirao Leopardija zbog neobično izražene figure *adynatona*²⁴. Arhilohov odlomak ima šesnaest stihova, od kojih možemo samo devet jasno shvatiti:

χρημάτων ἔελπτον οὐδὲν ἔστιν οὐδ' ἀπίωμοτον
 οὐδὲ θαυμάσιον, ἐπειδὴ Ζεὺς πατὴρ Ὀλυμπίων
 ἐκ μεσημβρίας ἔθηκε νύκτ' ἀποκρύψας φάος
 ἡλίου λάμποντος. ὑγρὸν δ' ἦλθ' ἐπ' ἀνθρώπους δέος.
 ἐκ δὲ τοῦ κἄπιστα πάντα κἀπίελπτα γίγνε [τα] ι

²² *Usp. moj prijevod u knjizi Dijalozi i eseji str. 225—243.*

²³ *V. bilj. 12.*

²⁴ *V. kritično izd. Archilochos, griech.-deutsch von Max Treu (Heimeran-München, 1959); str. 223. gdje oštroumno primjećuje, kad se osvrće na Arhilohov fragment: . . . daß das Unmögliche, Undenkbare in Natur und Menschenleben möglich geworden ist (vgl. E. Dutoit, Le Thème de l'Adynaton dans la poésie antique, Paris 1936): in der Natur durch die plötzliche Sonnenfinsternis (wohl die v. 7. April 648 bzw. 647), ein erschütterndes Ereignis für eine Zeit, die die Naturgesetze noch nicht kannte, vom Bewußtsein einer unzerstörbaren Ordnung aber um so tiefer durchdrungen war, nun aber auch den Analogieschluß vom Kosmischen auf das Menschliche zehen muß: auch da ist fortan alles unzuverlässig und möglich, nie kann man schwören, daß etwas nicht geschehen wird (vgl. Soph. Ant. 388 οὐδὲν ἔστ' ἀπίωμοτον). Nur wo es keinen Zweifel gab, gibt es ein erschüttertes Irrewerden an den Menschen. Nachgebildet hat das Ovid. tr. I 8 (v. 8 et nihil est, de quo non sit habenda fides).*

ἀνδράσιν. μηδ' εἷς ἔθ' ὑμέων εἰσορ] ἔων θαυμαζέτω
 μηδ' + εἶνα + δελφίσι θήρες ἀνταμ] εἰψωνται νομόν
 ἐνάλιον καὶ σφιν θαλάσσης ἤχηεντ] α κύματα
 φίλτερον ἤπειρου γένηται, τοῖσι δ' + ἡδύ +] νειν ὕρος

. . . . . 'A] χηνακτίδης
 . . . . .] ἤτου πάς
 . . . . . αρ] τύθη γάμω.
 . . . . .] . . . ννε. .
 . . . . .] νέειν
 . . . . .] . . . . .
 . . . . . ἄν] δράσιν
 . . . . .

a oni su u Leopardijevoj imitaciji prošireni, jer imaju šesnaest stihova:

Cosa non è che al mondo
 né discredere convegna
 né disperar; poichè l'olimpio nume
 di mezzodì la bruna
 notte nel cielo indusse, e l'aureo lume
 del chiaro Febo a mezzo l'etra estinse,
 tal che la gente di palor si tinse.
 Di creder mai né di sperare indegna
 non fia dopo quel di cosa veruna;
 né per quantunque inusitati eventi
 maravigliar dovrai, non s'a i marini
 flutti, spregiando i noti seggi e i campi
 desiose e frequenti
 corran le agresti belve;
 proprio loco ai delfini
 sien l'erte rupi e le sonanti selve.

Očevidno je da je Leopardi slobodno intonirao svoju imitaciju, jer je tri Arhilohova pridjeva: ζελπτον, ἀπώμοτον, i θαυμάσιον preveo brahiloški glagolima: *né discredere convegna* / *né disperar*, ali to njegovo sažimanje ne izaziva istu lirsku misao kao ni dojam koje nalazimo u izvorniku. Ipak riječi: οὐδέν ἐστιν u pjesnikovu prijevodu zvuče pregnantnije i jasnije. Zatim Arhiloh izričito pjeva: ἐπειδὴ Ζεὺς πατὴρ Ὀλυμπίων, dok Leopardi prevodi: . . . l'olimpio nume. Od 3—5. stiha Leopardi samo uz φάος dodaje epitet aureo, dok rimama: *estinse-tinse* dopunjuje Arhilohovu imaginativnu poetsku evokaciju. Od 7—10. stiha prevodilac je Arhilohov *adynaton* shvatio nešto drugačije izvrnuvši tok riječi u stihovima izvornika, kad je u prijevodu zaista pojednostavio dinamičnu sliku Arhilohova *adynatona*, u kojoj su dva movensa delfini i zvijeri, a on ih shvatio i preveo na taj način što je *adynaton* izvornika podijelio u dvije poetske slike te, osim toga, rimama: *belve-selve* izazvao gotovo isti dojam, koji izaziva izvornik.

Na kraju, poslije ove usporedne analize citiranih odlomaka starohelenskih pjesnika i Leopardijevih imitacija, možemo se uvjeriti

kako je pjesnikov stvaralački razvojni put uvijek bio skrupulozno usmjeren prema bitnosti lirskog izraza. Osim toga, analiza nam otkriva Leopardija kao pjesnika koji je bio uvjeren da je pjesnik u svom stvaralaštvu biće koje neprestano traži nove putove, premda se katkada djelomično oslanja na ono što je već bilo ostvareno u nekom pjesničkom djelu. Može se još dodati da su starohelenski lirici bili zaista, uz neke prozaiste, dobri mistagozi genijalnom pjesniku iz Recanatija.

Zagreb.

T. Smerdel.

RIASSUNTO

T. Smerdel: ATENEO E STOBEO NELLA LETTURA DEL LEOPARDI

L'autore di questo saggio mette in rilievo l'importanza della lettura di Leopardi delle opere di Ateneo e dello Stobeo secondo gli autografi (*Carte Napoletane*) criticamente editi dal Fr. Moroncini nei quali sono conservate cinque traduzioni del Recanatese prese dal testo di Ateneo (*Deipnesoph.*, 123—4; 463 d; 563 c e 559 c) e dello Stobeo (*Flor.*, v. p. 999-ed. Hense-cioè il frammento del poeta Archiloco D 74). Comparando le traduzioni leopardiane con il testo originale l'autore conclude che la lettura degli autori menzionati ha avuto una influenza importante per lo sviluppo creativo del poeta Leopardi in senso lirico meditativo.

VERSUS CORDIS SITIENTIS

Amoenitas ruris Recinetensis

Palmae solis in aere
 palmae umbrarum sub arbore
 splendentis associatae
 saepe ut aves volantes
 cum luce in alis
 caeruleos versus dicentes
 visiones claras nectentes
 oculos vocantes omnium
 ut corda sint eorum
 laeta sicut illa avium

(1969)

Zagreb:

T. Smerdel.